

Tupakan orjat

Tupakoiijien käsitykset tupakoinnin lopettamisesta 1950-luvun Suomessa sosiaalihistoriallisen aineiston valossa

KAISA LENKKERI & ANTERO HELOMA & PEKKA HAKKARAINEN

Johdanto

Tupakoinnin kulttuurinen ja yhteiskunnallinen asema on muuttunut huomattavasti länsimaisen historian saatossa. 1600-luvulla Eurooppaan rantaantunut eliitin nautintoaine on muuttunut yhdeksi pahimpana pidetyistä kansanterveyden ongelmista. Tupakointi on koko historiansa ajan kohdannut vastustusta eri tahoilta, mutta Suomessa tupakointi on nähty kansanterveydellisenä ongelmana vasta 1960-luvulta lähtien.

Ongelman hahmottumisen taustalla voidaan nähdä 1950-luvun alkupuolella julkaistut ensimmäiset laajat epidemiologiset tutkimukset tupakoinnin terveysvaaroista ja yhteyksistä moniin sairauksiin, kuten keuhkosityöpään. 1950-luvun sosiaalikomitean mietinnöissä korostettiin vielä tupakan asemaa ylellisyystavarana, mutta diskurssin muutos tapahtui nopeasti jo 1960-luvulla, kun tupakoinnin vähentäminen nostettiin tärkeäksi tavoitteeksi terveyspolitiikassa. Tupakkakysymykseen herääminen ja siihen liittyneet toimikuntien perustamiset johtivat vuonna 1976 tupakkalakiin, jota pidettiin aikanaan erittäin tiukkana lakina koko Euroopan mittapuulla (Hakkarainen 2000, 16–22). Tupakan lakiin perustuvassa sääntelyssä Suomi oli ensimmäisten maiden joukossa koko maailmassa.

Kulttuurissa tupakka on saanut monenlaisia merkityksiä, mutta jotkut siihen jo 1700-luvulla liitetyt piirteet ovat säilyneet nykypäivään saakka. Tupakoinnin yhdistäminen mietiskelyyn ja ajatuksia vaativaan työskentelyyn (esim. opiskeluun) kuvastaa tällaisia vanhaa perua olevia merkityksiä, joita voi tavata vielä tänä päivänäkin (Schivelbusch 1986, 115). Iso muutos on sen sijaan tapahtunut tupakointiin sukupuolittaisessa

levinneisyydessä. Ennen 1800-lukua tupakointi oli selkeästi patriarkaalisen yhteiskunnan symboli, eikä missään mielessä hyväksyttävää naiselle. 1800-luvun loppupuolella savukkeiden keksimisen ja yleisen naisemansipaation myötä tupakointi kuitenkin levisi myös naisten keskuuteen (mts. 124).

Mainonnalla on ollut vahva merkitys tupakointiin liitettävien mielikuvien luomisessa. 1930-luvulla filmitähdet näyttivät esimerkkiä tupakoiville naisille, kun taas sodan jälkeen Euroopassa ja Amerikassa tupakkaa mainosti vapautunut ja itsenäinen naispatriootti (Jacobson 1988, 53–56). Tuolloin mainonta kuitenkin loi tupakoinnista enimmäkseen maskuliinisia mielikuvia filmitähtien, kuten Humphrey Bogartin, ja kuvitteellisten henkilöhahmojen, esimerkiksi Marlboro-miehen, avulla (Piispa 1995, 39). 1950-luvulta lähtien naisille suunnatut mainokset alkoivat lisääntyä, ja samalla mainosten sensuelli lumoojatar muuttui arksamaksi naiskuvaksi (Salonen 1997, 10.4.4).

Maailmalla tupakointi yleistyí rajusti ensimmäisen maailmansodan aikana, kun taas Suomessa samanlainen käänne tapahtui toisen maailmansodan aikana. Naisten tupakointi yleistyí selkeästi vasta sodan jälkeen syntyneissä kohorteissa (Rahkonen 1989), minkä vuoksi 1950–1960-luvuilla yleissuuntana oli naisten tupakoinnin lisääntyminen. Säännöllisten tupakoinnin yleisyyttä koskevien tietojen keruu sekä aikuisväestössä että nuorilla aloitettiin kuitenkin vasta 1970-luvun loppupuolella, joten täysin tarkkaa tietoa 1950- ja 1960-luvun tupakkatilanteesta ei ole saatavissa. Käytettävissä olevat tiedot perustuvat vuonna 1949 ja 1960–1973 tehtyihin Suomen Gallup Oy:n toteuttamiin tutkimuk-

siin naisten ja miesten tupakoinnin yleisyydestä. Niiden perusteella naisista noin 13 prosenttia ja miehistä lähes 60 prosenttia ilmoitti tupakoivansa säännöllisesti 1960-luvun alussa (Rimpelä 1978).

Tupakointiin suhtauduttiin yleisesti ottaen myönteisesti. Tupakointi oli sallittua esimerkiksi bussien takaosissa, ja kotona oli tapana pitää vierastupakoita, joita tarjottiin kahvipöydässä (Hakkarainen 2000, 46–47). Tupakointia saatettiin kuitenkin paheksua moraalisenä ja esteettisenä ongelmana. Koska tupakointi nähtiin Suomessa edelleenkin vahvasti maskuliinisena ilmiönä, naisten tupakointia moralisoitiin herkemmin kuin miesten.

Tämän tutkimuksen lähtökohtana on ainutlaatuinen historiallinen aineisto, jota analysoimalla olemme halunneet tuoda esiin 1950-luvun tupakoiden näkemyksiä tupakoinnista. Muuta vastaavanlaista aineistoa tupakoinnista Suomessa ei ole, ja muutenkin suomalaisesta tupakkailmapiiiristä tiedetään hyvin vähän ennen 1960-luvun terveystietoisuuden heräämistä.

Tupakan terveyshaitoista oli kuitenkin keskusteltu julkisuudessa jo 1950-luvulla, ja osa sodan jälkeen tupakoinnin aloittaneista harkitsi tupakoinnin lopettamista. Vaikka tupakoinnin lopettamiseen johtaneet syyt painoutuivat tuolloin eri lailla kuin nykyisin, löysimme niistä myös yllättävän paljon yhteistä niihin syihin, joita ihmiset nykyisin ilmoittavat. Tutkimusaineistoa on analysoitu historiallisen tutkimuksen näkökulmasta. Kiinnostavaa on tarkastella sitä, miten ihmiset suhtautuivat tupakkaan ja tupakointiin silloin, kun yhteiskunnallinen ilmapiiri oli tupakoinnin suhteen täysin erilainen kuin nykyisin.

Myös valistusmateriaalia tupakasta on keiseltä ajalta niukasti, kun tilannetta verrataan esimerkiksi raittiusseurojen alkoholin käytöstä varoittaneeseen tiedottamiseen. Väestö tiesi tupakasta 1950-luvulla parhaiten tupakkateollisuuden mielikuvamainonnan kautta, joka tuolloin oli erittäin runsasta. Mitään rajoituksiahan tupakkamainonnalle ei vielä ollut, ja tupakka pyrittiin esittämään mitä houkuttelevimpien mainosten avulla elämiseen laatua tuovana tuotteena, mikä voidaan nähdä suoraan sen ajan mainoksista (esim. Salo 1996).

Tämän tutkimuksen arvokas aineisto haudautui vuosikymmeniksi tutkijoiden ulottumattomiin professori Alvar Wilskan kuoltua vuonna 1987. Vuonna 2008 Wilskan puoliso, lääkäri

Maija Wilska luovutti sen silloisen Kansanterveyslaitoksen tutkijoiden käyttöön. Nyt aineiston yli 500, suureksi osaksi käsin kirjoitettua kirjettä on vihdoin analysoitu. Tämä tutkimus on ensimmäinen aineistosta julkaistu tieteellinen artikkeli.

Aineisto

Artikkeli perustuu vuonna 1957 kerättyyn aineistoon, joka koostuu 578 kirjeestä. Kirjeet on lähetetty professori Alvar Wiskalle sanomalehti-ilmoituksen perusteella hänen tutkimustaan varten. Lehti-ilmoituksessa kansalaisia pyydettiin vastaamaan kirjeitse yhdeksään kysymykseen, joissa tiedusteltiin muun muassa henkilön tupakointistatusta, tupakoinnin aloittamisikää, tupakoinnista aiheutuneita oireita ja erityisiä syitä tupakoinnin lopettamiselle. Vastauskirjeet on kirjoitettu erittäin vapaamuotoisesti, ja niiden pituus vaihtelee yhdestä sivusta kahdeksaan kirjoitettuun sivuun. Jotkut vastaajat kertovat yksityiskohtaisesti omasta tupakointitavastaan, kun taas joidenkin vastaukset ovat hyvin suppeita.

Wilskaa voidaan pitää eräänlaisena kansanterveystyön pioneerina, sillä jo ennen 1970-lukua, jolloin nykyaikainen kansanterveystyö pääsi vauhtiinsa, Wilska työskenteli näiden asioiden parissa. Vuonna 1956 hän oli mukana perustamassa Tupakoinnin vastustamisyhdistystä. Vuonna 1957 hän piti puheen tupakoinnin terveyshaitoista ja keskeisestä yhteydestä keuhkosityöpäepidemiaan yhdistyksen yleisötilaisuudessa Helsingin yliopiston Metsätalolla. (Puska 2011.) Wilska myös kirjoitti paljon tupakoinnista.

Wilskan Metsätalolla pitämä puhe julkaistiin raittiusliikkeen Kansallisrintama-lehdessä vuonna 1958 otsikolla ”Tätä tekee tupakka”. Wilska kertoo puheessaan tutkimuksista, jotka todistavat tupakoinnin ja keuhkosityövän yhteyden. Hän korostaa valistuksen tärkeyttä ja painottaa, että ihmisten tietoa tupakan vaaroista tulisi kasvattaa, jotta tupakointi ja samalla keuhkosityöpäepidemia saataisiin pysäytetyksi. Wilska tuomitsee tupakkayhtiöt sekä niiden harjoittaman mainonnan ja pitää tupakkayhtiöiden toimintaa edesvasuuttomana.

Tämän artikkelin primaaraineiston Wilska on kerännyt noin vuosi Metsätalon puheensa jälkeen. Wilskan esittämät argumentit ja puhetaivat toistuvat huomattavan usein kyselyyn vastanneiden kirjeissä. Osa kirjeistä tuntuu olevan kuin

kopioita Wilskan puheesta.

Kysely oli suunnattu tupakoinnin lopettaneille. Osa vastauksista oli kuitenkin tullut henkilöiltä, jotka eivät olleet koskaan tupakoineet tai jotka tupakoivat edelleen. 578 vastanneesta 79 prosenttia kertoi lopettaneensa tupakoinnin ja 8 prosenttia tupakoivansa edelleen. 4 prosenttia vastaajista ei ollut koskaan polttanut tupakkaa ja 9 prosenttia ei maininnut tupakointitustaan. Tähän tutkimukseen on otettu mukaan vain tupakoinnin lopettaneiden vastaukset. Naisten lähettämiä kirjeitä aineistossa on 45 ja miesten 529. Neljässä kirjeessä ei mainita lähettäjän sukupuolta. Lähempään tarkasteluun on valittu tupakoinnin lopettaneiden naisten lähettämät kirjeet sekä satunnaisotos tupakoinnin lopettaneiden miesten lähettämistä kirjeistä. Aineistona on siis käytetty 35 naisen ja 85 miehen kertomuksia tupakoinnin lopettamisesta. Näiden kirjeiden keskeiset teemat on jaettu tyyppeihin, jotka on muodostettu koodaamalla ja kvantifioimalla kirjeissä esiintyviä tupakoinnin lopettamisen syitä. Aineiston on koodannut ja analysoinut Kaisa Lenkkeri.

Alkuperäisaineiston lisäksi artikkeliin on valittu muita aikalaistekstejä kuvaamaan 1950-luvun tupakkailmapiiriä sekä taustoittamaan kirjeistä esille nousseita teemoja. Kirjeiden teemoja on verrattu aikalaistekstien luomaan kuvaan ja näin analysoitu artikkelin tulosten todistusvoimaa. Aineistona on käytetty Alvar Wilskan vuoden 1957 puhetta Metsätalolla, jossa hän kehottaa tupakoijia lopettamaan tupakoinnin. Puhe edustaa hyvin tupakanvastaisen rintaman heräämistä ja luo myös pohjan monille alkuperäisaineiston kirjeille, joissa vedotaan Wilskan kirjoituksiin tupakoinnin lopettamisen taustalla. Vuonna 1955 ilmestynyt *Käytöksen kultainen kirja* taas kuvaa aikakaudelle sopivaa tupakkaetikettiä, josta välittyy hyvin tupakoinnin sukupuolittuneisuus. Tohtori Mauno Rauramon vuoden 1943 virkaanastujaispuhe ”Naiset ja tupakointi” taas raottaa aikaisempaa tupakkailmapiiriä ja suhtautumista tupakoinnin terveysvaikutuksiin.

Aineiston analyysi

Anu Katainen tutki väitöskirjassaan *Tupakka, luokka ja terveyskäyttäytymisen ongelma* (2011) tupakoiden riskikäsitteitä ja tupakoinnin perustelutapoja luokkanäkökulmasta. Tupakoinnin

lopettamista käsittelevässä osa-artikkelissa Katainen analysoi, miten tupakoijat kokevat riippuvuuden ja oman valinnan vaikutuksen tupakoinnin lopettamiseen ja millaiset tilanne- ja kontekstitekijät ovat ratkaisevassa asemassa lopettamisen kannalta. Katainen erottelee lopettamiseen johtavat tekijät kriisiyttäviin tekijöihin ja lopettamistilanteisiin. Tupakoinnin aiheuttamasta riippuvuudesta johtuen pelkkä kriisiyttävä tekijä, kuten tupakan terveysvaikutusten tiedostaminen, ei yksin johda lopettamiseen, vaan siihen tarvitaan myös otollinen tilanne lopettaa. Otolliseksi tilanteiksi Katainen luettelee aineistonsa perusteella muun muassa raskauden, erilaiset kampanjat tai lopettamisen ystävän tai muun läheisen kanssa. (mts. 48–50.)

Tässä tutkimuksessa käsittelemme tupakoinnin lopettamisen terveydellisiä, moraalisia ja taloudellisia syitä 1950-luvun ihmisten kokemana sekä tarkastelemme niihin liittyviä kriisiyttäviä tekijöitä ja lopettamistilanteita. Nykyajan ja 1950-luvun välillä tupakan terveyshaittoja koskeva tieto on lisääntynyt valtavasti, moraalinen näkemys tupakoinnista on muuttunut ja väestö on vaurastunut. Kaikesta tästä huolimatta tupakoinnin lopettamiseen johtavat tekijät ovat muuttuneet suhteellisen vähän.

Kataisen tutkimuksesta poiketen keskitymme tutkimuksessamme sukupuolinäkökulmaan ja siihen, eroavatko miesten ja naisten tupakoinnin lopettamissyyn toisistaan. Alan Lopez kollegoineen (1994) on esittänyt kaavan tupakoinnin leviämisestä väestössä. Sen mukaan tupakoinnin omaksuvat ensiksi korkeimman sosiaaliluokan miehet, sen jälkeen heitä alempien sosiaaliluokien miehet ja vasta sitten naiset. Myös naisilla tupakoinnin omaksuvat ensiksi ylimmät sosiaaliryhmät. Samassa järjestyksessä etenee myös tupakoinnin lopettaminen (mt.). 1950-luvun Suomessa naisten tupakointi oli uusi ilmiö ja lisääntyi koko ajan, kun taas miesten tupakoinnissa oli nähtävissä ensimmäiset merkit kehityssuunnan kääntymisestä laskuun (Rimpelä 1978). Onkin mielenkiintoista tutkia, löytyykö miesten ja naisten lopettamispäätösten taustalta eroavaisuuksia.

Wilska-aineisto on tässä tutkimuksessa analysoitu laadullisin menetelmin, ja aineistosta tehtyjen havaintojen perusteella on selvitetty, minkälaisia sosiaalisia syitä ja ympäristöllisiä tekijöitä miesten ja naisten tupakoinnin lopettamisen taustalla on. Tutkimuskysymyksemme ovat seuraavat: Minkälaiset tekijät ovat vaikuttaneet hen-

kilöiden lopettamispäätöksiin? Eroavatko miesten ja naisten vastaukset toisistaan, ja jos eroavat, niin miten? Kirjeiden analyysissä keskeiset lopettamiseen liittyvät syyt on jaettu kolmeen tyyppiin: terveydellisiin, moraalisiin ja taloudellisiin syihin. Erittelemme analyysissämme myös tyyppien sisältämät teemat ja esitämme esimerkkejä miesten ja naisten sekä eri ammattien edustajien vastauksista.

Vastaajien taustoista

Otoksen miesvastaajat ovat syntyneet vuosina 1875–1932, ja heidän keski-ikänsä on 51 vuotta. Naiset ovat syntyneet vuosina 1884–1937, ja naisvastaajien keski-ikä on 47 vuotta. Mies- ja naisvastaajien keski-ikä ei ole juuri poikkeava toisistaan. Sen sijaan tupakoinnin kokeiluikä on korkeampi naisilla kuin miehillä. Kyselyyn vastanneet otoksen miehet ovat kokeilleet tupakkaa ensimmäisen kerran keskimäärin 15-vuotiaina, kun taas naiset ovat kokeilleet tupakkaa keskimäärin 21-vuotiaina.

Vastaajien sosioekonomisen aseman määrittely on haastavampaa, sillä kaikki vastaajat eivät mainitse ammattiaan tai titteliään kirjeissään. Työ- tai koulutustaustansa ilmoittaneiden joukossa on sekä toimihenkilöitä että työläisiä. Toimihenkilöiltä tulleiden kirjeiden lähettäjiä ovat muiden muassa diplomi-insinööri, ekonomi ja filosofian maisteri. Työläisammattia edustavat esimerkiksi putkivuoruri, työmies ja muurari. Naisista monet mainitsevat olevansa rouvia. Puutteellisten taustatietojen vuoksi vastaajien sosioekonomisen aseman tarkastelu on jouduttu jättämään vähemmälle tässä artikkelissa.

Naisvastaajista suurin osa on kaupunkilaisia. Miehistä noin puolet on kotoisin maalta ja puolet kaupungeista. Vastauksia on tullut huomattavasti eniten Helsingistä.

Aineistoa käyttäessä tulee ottaa huomioon, että kirjoittajia on pyydetty vastaamaan juuri tiettyihin kysymyksiin ja vastaajiksi on valikoitunut henkilöitä, jotka ovat halunneet vastata kyselyyn, jossa tiedustellaan tupakasta luopuneiden aikaisempia tupakkatottumuksia. Kirjeistä huokuu 1950-luvun yleinen ilmapiiri ja vastaajien käsitykset omasta tupakoinnistaan ja sen merkityksistä.

Wilkan kysely herätti suurta mielenkiintoa kansassa, mikä näkyy jo pelkästään vastausten

määrässä. Koska tutkimusaineistossa ovat vain tupakoinnin lopettaneet, tupakointiin liitettävät negatiiviset mielikuvat korostuvat. Kuitenkin aineisto osoittaa, että kansan mielenkiinto tupakanvastaiseen työhön ja tupakoinnin lopettamiseen alkoi heräillä jo tuolloin.

Tutkimus on muistitietotutkimusta aineiston luonteesta johtuen. Kertomukset ovat luonteeltaan konstruktivisia, aikaisten henkilökohtaisia kuvauksia tapahtumista ja merkityksistä, joten emme pyri etsimään niiden taustalta faktoja, vaan pikemminkin rekonstruoimaan erilaisia lopettamistarinoita lähdeaineistosta (vrt. Fingerroos & al. 2006). Tutkimuksessa käytetään myös perinteistä historian tutkimuksen metodologiaa vertailemalla aikalaikirjoitusten havaintoja tutkimuskirjallisuuteen ja tutkimalla, miten nämä kaksi havaintopohjaa suhtautuvat toisiinsa. Historiantutkimuksen keskeisenä merkityksenä on nähty historiallisen totuuden paljastaminen, eli sen kertominen, miten asiat ovat olleet, erona sille, miten niiden väitetään olleen (Kalela 2000, 13).

Keskeisenä käsitteenä tutkimuksessa on tupakoinnin lopettaminen, josta 1950-luvulla käytettiin yleisesti termiä ”tupakkalakko”. Lakon ei välttämättä ollut tarkoitus olla lopullinen, ja se saattoikin helpottaa tupakasta luopumista juuri siksi. Joillekin lakko tarkoitti pysyvää luopumista tupakasta ja toisille tietyn määräajan pituista taukoa tupakoinnissa.

Seuraavissa luvuissa erittelemme miesten ja naisten vastauksista esille nousseet kriisiyttävät tekijät ja lopettamistilanteet. Kirjeet ovat keskenään melko samanlaisia, ja ne toistavat samoja yleisiä teemoja. Monet kirjeet ovat tunteellisesti latautuneita, mikä huokuu kirjeiden retorikasta. Toiset kirjeet taas vastaavat asiallisesti ja tiivistetysti Wilkan esittämiin kysymyksiin. Vastauksista voi selkeästi löytää mielipiteitä vastaajien omasta tupakanpoltosta sekä tupakoinnista yleensä yhteiskunnallisena ilmiönä.

Terveyssyyt lopettamisen taustalla

Lääkärit olivat avainasemassa tupakoinnin terveysongelman nostamisessa julkiseen diskurssiin. Jo vuonna 1943 lääkäri Mauno Rauramo luennoi tupakoinnin mahdollisesta yhteydestä keuhkosityöpään (Rauramo 1943, 15), ja varsinaisten epidemiologisten tutkimusten ilmestymisen myötä Terveystieteiden tutkimuskeskus ry pe-

rusti vuonna 1958 komitean selvittämään tupakoinnin vaikutuksia terveyteen. Vuonna 1961 tupakoinnin ehkäiseminen nostettiin poliittiselle agendalle, kun eduskunta hyväksyi toivomusaloitteen tupakan myynnille asetettavasta ikärajasta, tupakkamainonnan rajoittamisesta ja muista toimenpiteistä tupakoinnin estämiseksi (Hakkarainen 2000, 48). Ennen tupakkalakia terveysvalistus oli kuitenkin varsin hajanaista ja kärsi resurssien ja organisaatioiden välisen koordinointipuutteesta. Tupakointi lisääntyi Suomessa noin 25 prosenttia vuosien 1960–1975 välillä (Leppo & Vertio 1986).

Tutkimusaineistomme mukaan tieto tupakoinnin terveyshaitoista levisi kuitenkin jossain määrin jo 1950-luvulla. Miesten kirjeissä terveydelliset seikat nousevat suurimmaksi tupakointia kriisiyttäväksi tekijäksi, ja myös naisten kirjeissä terveydelliset seikat koetaan tärkeinä lopettamispäätöksen takana. Sekä miehet että naiset mainitsivat oireita, jotka ovat vaikuttaneet tupakoinnin lopettamispäätöksiin. Miehillä selvästi yleisimpiä oireita ovat tupakkayskä, vatsakatarri ja yleiskunnon heikkeneminen. Naiset kertovat tupakoinnista aiheutuneen muun muassa päänsärkyä, hengitysvaikeuksia, kurkkukipua, pahoinvointia, yskää, väsymystä, laihtumista, kalpeutta ja hermostuneisuutta. Naiset kuvaavat oireet taustasyynä tai osatekijänä päätökselle lopettaa tupakointi.

Keuhkosyövän pelko toimi yhtenä kriisiyttävänä tekijänä tupakoinnin lopettamisen taustalla. Kirjeissä vastaajat mainitsivat tupakoinnin ja keuhkosyövän yhteydestä raportoineiden lehtiartikkelien kriisiyttäneen tupakkaa heidän silmissään. Helsinkiläinen 51-vuotias rouva vastaa tupakoinnin lopettamisyyneen ”yskiminen, köhä ja aamuisin suuri limaneritys keuhkoista sekä syöpäpropaganda”.¹ Nainen on alleviivannut sanan syöpäpropaganda kuin korostaakseen sen vaikutusta lopettamispäätöksen. Eräs toinen nainen mainitsee kirjeessään, että Alvar Wilskan kirjoittama tupakanvastainen artikkeli *Uudessa Kuvalehdessä* on innoittanut hänet lopettamaan.² Tupakkavalistuksen herääminen ja tupakan terveyshaittojen laajempi tiedostaminen heijastuvat naisten vastauksiin.

Pelkät kriisiyttävät tekijät, kuten tupakoinnin aiheuttamat oireet ja syövän pelko, eivät aina pelkästään riittäneet lopettamispäätöksen tekemi-

seen, vaan lopettamiseen tarvittiin myös otollinen tilanne. Miesten lopettamispäätökseen ovat vaikuttaneet esimerkiksi oireiden paheneminen, äkillinen sairastuminen ja lääkärin kehoitus lopettaa tupakointi. Aineistossa yhdeksän miestä mainitsee erikseen, että lääkärin kehoitus on vaikuttanut lopettamispäätökseen. 17 kirjeessä taas mainitaan, että äkillinen sairastuminen tai tupakoinnista johtuvien oireiden pahentuminen ovat vaikuttaneet lopettamiseen.

Myös naiset ovat lopettaneet tupakoinnin jonkin sairauden tai taudin jälkeen. Selkein lopettamistilanteina naisten kertomuksissa esiintyvät pidemmät oleskelut sairaalassa ja siitä johtunut pakollinen pidempiaikainen tupakoimattomuus. Muutaman naisen lopettamispäätökseen oli vaikuttanut lääkärin tai muun hoitohenkilökunnan kehoitus, mutta naisten vastauksissa syy ei korostu samalla tavoin kuin miehillä.

Myös jonkun toisen lopettaneen asettama esimerkki auttoi sekä miehiä että naisia lopettamaan tupakoinnin. Esimerkkinä saattoi toimia naapuri tai tuttava, mutta ylipäänsä toisten kokemukset olon paranemisesta tupakoinnin lopettamisen seurauksena vaikuttivat taustasyinä lopettamiseen. Tovereiden kanssa samaan aikaan lopettaminen helpotti lopettamispäätöstä. Lisäksi siihen saattoi vaikuttaa ystävien ja tuttavien pilkka tai vedonlyönti.

1950-luvun yleisestä tupakkailmapiiiristä kertoo kuitenkin mielenkiintoisella tavalla se, että tupakoinnin terveyssyiden takia lopettaneet henkilöt suhtautuivat tupakkaan edelleenkin periaatteessa myönteisesti. Tupakka nähtiin nautintoaineena, jonka käyttämistä henkilöt olisivat jatkaneet, elleivät oireet olisi pahentuneet tai ellei sairaus tai lääkärin kehoitus olisi saanut heitä lopettamaan. Kirjeissä suhtautumista tupakkaan kuvaillaan seuraavasti:

Tupakoituani säännöllisesti lähes 37 vuotta voin omakohtaisesta kokemuksesta sanoa, että tupakka on jalo nautintoaine, se on erittäin hyvä seura yksinäisyydessä ja kelpaa myös seurassa nautittavaksi. Jos minä olisin terve, tupakoisin ehkä vieläkin. Periaatteessa siis ei minulle ole mitään tupakoimista vastaan.³

Tupakka on hyvin korkea nautinto oikein käytettynä, mutta useimmat sortuvat liikapolttamiseen, joka ei sovi kaikille.⁴

1 Kirje 476. Nainen, 51 v, Helsinki.

2 Kirje 224. Nainen, 32 v, Oulu.

3 Kirje 68. Nainen, 55 v, Kokemäki.

4 Kirje 295. Mies, 41 v, Helsinki.

Myös turkulainen 50-vuotias kapteeni evp., joka on lopettanut tupakoinnin lääkärin kehotuksesta, vähättelee tupakan terveyshaittoja:

Jos ihminen on fyysisesti ja henkisesti täysin terve, en usko kohtuullisen tupakoinnin aiheuttavan vaurioita, päinvastoin luulen, että savu ja nikotiini tappavat joukon bakteereita suussa ja nielussa. Mutta heikkojen ja sairaiden tulisi mielestäni jättää tupakointi mahdollisimman aikaisessa vaiheessa. Käsitykseni mukaan on tupakan turmiollisuus täysin yksilöllistä laatua, joten mitään yleispätevää lausuntoa en voi antaa.⁵

Kirjeissä nousee esille tupakkayhtiöiden ylläpitämä diskurssi siitä, että tupakointi ei ollut epäterveellistä, jos tupakkaa poltti kohtuullisesti, ja siitä, että tupakointi ei vahingoita tervettä ihmistä. Diskurssi eli pitkään, sillä vielä 1990-luvulla tilastokeskuksen suorittaman tutkimuksen mukaan säännöllisesti tupakoivista vastaajista 56 prosenttia luuli, että he voivat polttaa päivittäin 1–21 savuketta ilman terveyshaittaa (Aurejärvi 2004, 28). 1950-luvun loppupuolella tupakan terveysriskit eivät olleet yleisesti tiedostettuja, ja monet uskoivat vielä 1970-luvun lopulle asti, että jos tupakoinnista oli jotain haittaa, se liittyi pitkittyneeseen yskään ja kurkun arkuuteen (mts. 45). Tällainen suhtautuminen nousee vahvasti esille myös aineistostamme.

Osittain terveyteen liittyviin syihin ja terveyseen ulkonäköön voidaan yhdistää myös kosmeettiset ongelmat, joita naiset korostivat enemmän tupakoinnin aiheuttamina kriisiyttävinä tekijöinä kuin miehet. Kirjeiden naiset olivat huolissaan tupakan aiheuttamista rypyistä ja hampaiden kellastumisesta – vain muutama mies mainitsi kosmeettisten seikkojen vaikuttaneen lopettamispäätökseensä.

Moraaliset syyt – esimerkki, orjuus ja tupakan turhuus

Monissa kirjeissä mainittiin tupakointia kriisiyttävinä tekijöinä myös moraalisia syitä. Moraalisia syitä ovat esimerkiksi tupakan aiheuttama riippuvuus, jota useat tupakoijat pitivät orjuutena, tupakoinnin ”sopimattomuus” naisille ja tupakointi huonona esimerkkinä muille. Yhteensä 25 miestä kirjoitti moraalisten syiden vaikuttaneen lopettamispäätöksensä taustalla. Yhdeksäs-

sä kirjeessä puhuttiin orjuudesta tupakkaan, ja kahdeksassa kirjeessä miehet mainitsivat lopettaneensa perheensä takia. Neljässä vastauksessa miehet pohtivat tupakan turhuutta – siitä saatava nautinto ei ollut juuri minkään arvoista. Näihin tapauksiin liittyi vahvasti muutkin tupakointia kriisiyttävät tekijät, kuten tupakan kallis hinta tai sen aiheuttamat terveysvaikutukset. Myös naiset mainitsivat samankaltaisia syitä lopettamisensa taustalla – varsinkin tupakan aiheuttama orjuus vaikutti vahvasti naisten lopettamispäätöksiin.

Perhe oli yhtenä tärkeänä tekijänä lopettamispäätösten taustalla. Sekä naiset että miehet pohtivat, millaisen esimerkin he antoivat jälkikasvulleen. Lapset saattaisivat oppia vanhempiensa esimerkiksi tupakoinnin, mitä ei pidetty toivottuna. Neljä miestä mainitsi perheensä – ja varsinkin perheen naisten – kärsivän tupakoinnin aiheuttamasta savusta kotona. Monet myös moralisoivat yleisesti tupakoijia siitä, että lapset joutuvat kärsimään heidän tupakoinnistaan. Passiivinen tupakointi nostettiin poliittiselle agendalle tupakkalain yhteydessä 1970-luvulla, kun tupakkalaissa otettiin ensi askeleet tupakoinnin kieltämiseksi sisätiloissa. Kieltoa perusteltiin sekä suomalaisilla että ulkomaisilla tutkimuksilla passiivisen tupakoinnin terveyshaittoista. Asia ei kuitenkaan saanut vielä silloin samanlaista painoarvoa kuin myöhemmin 1980-luvulla (Hakkarainen 2000, 58), jolloin maailmalla ilmestyi useita laajoja arvovaltaisia raportteja passiivisen tupakoinnin vakavista terveyshaittoista. Tähän liittyen tupakointia alettiin rajoittaa vapaaehtoisesti työpaikoilla jo ennen tupakkalain vuonna 1994 tapahtunutta uudistusta (Helo & al. 2012). Kuitenkin jo 1950-luvun lopulla kirjeistä kumpuaa huoli tupakansavulle altistumaan joutuvien ihmisten terveydestä.

Naiset mainitsivat lopettamistilanteita, joihin liittyi vahvasti äitiys ja sen mukanaan tuoma vastuu. Yhtenä lopettamissyynä monet näkivät synnytyksen tai ylipäättänsä lasten saamisen. 38-vuotias nainen Raisiosta kertoo lopettaneensa tupakoinnin lähtiessään synnyttämään neljättä lastaan:

Poltin viimeisen savukkeeni 4 pvä heinäkuuta 1952 klo 4 aamulla, kun lähdin sairaalaan saamaan neljättä lastani. Savukkeet olivat mukanani sairaalassa ja aijoin niitä polttaa, mutta minusta vanha Heidekenin synnytyslaitos ei ollut oikein sopiva tupakoimiselle ja niin olin viisi päivää siellä ilman niitä.⁶

5 Kirje 479. Mies, 50 v, Turku.

6 Kirje 35. Nainen, 44 v, Raisio.

Sama nainen päättää kirjeensä vielä moralisoidulla naisten ja äitien tupakointia:

(...) ja näin jälkeensä uskon varmasti, että lapset saavat tupakoivalta äidiltään jotakin vahingollista ruumiiseensa. Jos nyt alkaisin saada lapsia, en enää polttaisi. En voi sille mitään, mutta minusta tupakanpolto on luonteen heikkoutta.⁷

Yhdessäkin kirjeessä ei mainittu varmaa tietoa siitä, että tupakointi olisi epäterveellistä lapselle. Naiset vetosivat moraaliin ja siihen, että uskoivat siitä aiheutuvan jotain haittoja. Mieli-piteet perustuivat olettamuksiin ja omiin tuntemuksiin.

Pyhäjärveläinen 35-vuotias filosofian maisteri kuvailee tupakkaa seuraavasti:

Omaan kokemukseeni perustuen pidän tupakointia terveydelle vahingollisena, ei ainoastaan tupakoitsijalle itselleen vaan myös kaikille niille, joiden jostakin syystä on pakko oleskella tupakansavun täyttämässä huoneissa. Ajattelen erikoisesti lapsia, joiden vanhemmat ovat nikotiniestejä.⁸

Vaikka tupakointi oli monissa uskonnollisissa piireissä ainoa sallittu pahe, aineiston kirjeissä esiintyy paheksuntaa tupakoivia pappeja kohtaan. 37-vuotiaan helsinkiläisen pastorin mukaan tupakointia kriisiyttävänä tekijänä olikin hänen asemansa pappina. Hän pohtii myös tupakan aiheuttavaa riippuvuutta seuraavasti:

Vaikka mielestäni tupakoimista ei voidakaan suoranaisesti sanoa synniksi – syntihän riippuu ihmissydämen suhteesta Jumalaan – sen perusteella, mitä edellä olen maininnut, ei minusta kristitylle ihmiselle kuitenkaan sovi, että jokin tapa, kuten tupakanpolto, pitää häntä orjanaan. Sillä orjuutta se todella on. Kun siihen alistuu, alistuu helposti muillekin orjuuttaville voimille, kuten niin usein on tapahtunut.⁹

Papin asemassa ei ollut hyväksyttävää polttaa tupakkaa, sillä pappi toimi esimerkkinä seurakuntalaisille. Kirjeissä ilmenee, että myös asema lääkärinä ja voimistelunopettajana oli vaikuttanut miesten tupakoinnin lopettamispäätöksiin. Myös näissä ammateissa tupakka nähtiin moraalisesti epäilyttävänä.

Orjuusdiskurssi puhuu riippuvuudesta tupakkaan, mutta korostaa riippuvuuden moraalista eikä terveydellistä puolta. Myös Wilska käyttää

puheessaan tätä puhetapaa. Retoriikka on usein uskonnollista, mikä nousee esille myös kirjeistä. Orjuusdiskurssi ikään kuin siirtää oman vastuun jollekin muulle taholle. Tupakkapuheessa viitataan paljon Raamattuun, mihin on saattanut vaikuttaa raittiusseurojen käyttämä retoriikka.

Naisten kuvauksissa tupakka lähes demonisoidaan, ja siitä tehdään ihmiskunnan pahin vihollinen. Tupakka ikään kuin inhimillistetään pahaksi, jonka edessä ihminen on voimaton. Tupakka orjuuttaa ihmisen. Orjuusdiskurssiin liittyy vahvasti sankaruus: tupakoinnin lopettamiseen vaadittava luonteen lujuus ja orjuudesta vapautuminen. Kirjeissä korostuvatkin tupakasta luopumaan pystyneiden sankaritarinat.

Riippuvuus on kirjoittajien mielestä vastenmielistä, koska se hallitsee muuta elämää. Helsinkiläinen laulajatar kuvailee omaa suhtautumistaan tupakointiin ja siitä aiheutuvaan riippuvuuteen:

(...) olin tupakan orja. Himoni kiihtyi sitä myöten kun taistelin sitä vastaan. (...) Lopulta en ajatellut mitään muuta kuin tupakkaa. Olin täys 'juoppo'. Tiesin, että jos en lakkaa polttamasta, tuhoudun. Tein monta lakkoa, mutta aina lankesin uudelleen. Olin peräti onneton – näin kesti lähes 10 vuotta.¹⁰

Kirjeistä löytyy myös tupakkayhtiöitä ja tupakkamainontaa moralisoivia ja kritisoivia argumentteja. Esimerkiksi 56-vuotias laikkolainen mies pohtii tupakointia seuraavasti:

Ei ole olemassa yhtään ihmisolentoa, jonka keho ei reagoisi tupakankäyttöä vastaan. Se on jokaisen tupakankäyttäjän kokemus, jos hän on vilpiton ja tunnustaa tosiasiat! (...) On laitettu maailman täyteinen valhe kiertämään tupakan puolesta mainoksen kaikkia tehokeinoja käyttäen. Tuloksena on orjuus. Tupakka hallitsee meitä, emmekä me tupakkaa.¹¹

Taloudelliset syyt – perheenelättäjän asema

Taloudelliset seikat tupakoinnin lopettamisen taustalla näkyvät paljon selkeämmin miesten kuin naisten vastauksista, mikä liittyy miehen asemaan perheen elättäjänä. Monet kirjeiden miehistä mainitsevat tupakointia kriisiyttä-

7 Kirje 35. Nainen, 44 v, Raisio.

8 Kirje 403. Mies, 35 v, Pyhäjärvi.

9 Kirje 409. Mies, 37 v, Helsinki.

10 Kirje 432. Nainen, -, Helsinki.

11 Kirje 463. Mies, 56 v, Laikko.

vänä tekijänä tupakan kalliin hinnan ja sen vaikutukset omaan talouteen. Yhteensä 18 miestä kertoo, että taloudelliset seikat ovat vaikuttaneet tupakoinnin lopettamiseen.

Miehet kokevat, että tupakkaan menevät rahat voisi säästää joihinkin muihin huvituksiin tai tärkeämpiinkin asioihin. Työmiehen pieni palkka tai ylipäänsä köyhyys ovat vaikuttaneet miesten halukkuuteen lopettaa tupakointi. Osa miehistä on halunnut säästää rahaa ja osa taas yhdistää tupakan kalleuden siihen, että he ovat tajunneet, etteivät saa tupakasta tarpeeksi nautintoa suhteessa sen hintaan. Myös elintarvikkeiden hinnannousu on vaikuttanut päätökseen lopettaa tupakointi.

Taloudellinen tilanne on vaikuttanut tupakanpolton lopettamiseen jonkin verran myös naisilla. Kirjeissä mainitaan lopettamissyiksi muun muassa rahanhukka ja tupakan kallis hinta. Eräs nainen mainitsee yhdeksi lopettamissyiksi sen, että tupakkaan menevillä rahoilla ”olisi saanut jotain hauskempaa”.¹² Naiset näkivät tupakan nautintoaineena, jota saattoi käyttää, kun siihen oli varaa. Tupakan hinta ei kuitenkaan ollut naisille ainoa syy lopettaa, vaan taustalla oli muitakin tekijöitä, kuten tupakoivaan naiseen liitetyt mielikuvat.

Tupakoinnin sukupuolinäkökulma ja suhtautuminen naisten tupakointiin

Tupakoinnin leviämisestä naisille oltiin huolestuneita jo 1940-luvulla, mikä näkyy hyvin lääkäri Mauno Rauramon vuoden 1943 virkaanastujaisesityksessä. Hänen mukaansa tupakointi on länsimaaisessa yhteiskunnassa ollut lähinnä miehen ilmiö, ja aikaisemmin naisten tupakointi on rajoittunut vain alkuperäiskansoihin (Rauramo 1943, 8–9). Rauramon puhe naisista ja tupakasta viittaa paljolti esteettisiin seikkoihin ja siihen, miten tupakointi oli maskuliininen ilmiö eikä sen takia sopinut naisille. Tuolloin myös uskottiin tupakoinnin olevan naisille vaarallisempaa kuin miehille naisen biologisista ominaisuuksista johtuen. Nainen nähtiin ennen kaikkea vaimona ja äitinä, jonka tehtävänä oli synnyttää terveitä lapsia. Tupakointi toimi näitä argumentteja vastaan sekä terveydellisten että esteettisten seikko-

jen takia, minkä vuoksi aiheeseen tuli kiinnittää huomiota etenkin tulevaisuudessa (mts. 10–12). Tämä ajatusmaailma välittyy myös sekä miesten että naisten Wilskalle lähettämistä kirjeistä. Vaikka tupakointi oli leviämässä naisväestössä koko ajan laajemmalle, kirjeissä esiintyi silti ennakko-luuloja naisten tupakoimista kohtaan.

Yleinen, useassa kirjeessä toistuva puhetapa on vetoaminen siihen, että tupakointi on sopimatonta naiselle. Tyypillisimpinä argumentteinaan naiset käyttivät muun muassa seuraavia lausahduksia, jotka ovat selkeästi opittuja yleisiä mielipiteitä:

Tupakoiminen ei mielestäni sovi naiselle.¹³

Hieno nainen ei tupakoi.¹⁴

Naiset eivät sen kummemmin perustele, miksi naisten tupakointi ei ole heidän mielestään sopivaa. He vain mainitsevat asian olevan näin.

Huomion arvoista kommenteissa on, että suurimmassa osassa kirjeitä tupakoinnin sopivuudesta puhutaan juuri yhteydessä naiseuteen. Vaikka naiset olivat kaikki entisiä tupakoijia, heidän käsityksensä tupakoivasta naisesta on kuitenkin erittäin negatiivinen, ja he itse naisina vetoavat juuri naiseuden ja tupakoinnin yhteensopimattomuuteen. Yleinen suhtautuminen naisten tupakointiin oli muuttumassa, mutta aineistomme naisten mielipiteistä huokuu vielä tietty syyllisyys ja huonouden tunne siitä, että he ovat joskus polttaneet – varsinkin koska he ovat naisia.

Wilskan kyselyyn vastannut 48-vuotias nainen Varsinais-Suomesta kuvailee tilannetta seuraavasti:

(...) Vaikka toisten kun näkee polttavan niin ei pidä eikä ole pitänyt sitä niinkään pahana tapana. Mutta on toisia naisia, kun katselee heidän polttavan niin aivan kuvottaa, sekin näyttää olevan kaksi eri asiaa, miesten tupakointi on asia aivan erikseen.¹⁵

Naiset siis kokevat miesten ja naisten tupakoinnin olevan kaksi eri asiaa. 1950-luvulla naisille ja miehille päti eri säännöt tupakoinnin suhteen, mikä tulee esille myös vuonna 1955 ilmestyneessä *Käytöksen kultaisessa kirjassa*. Kirja kertoo tilanteista, joissa ei ole sopivaa polttaa. Sen mukaan miehet ovat ”vähemmän lujaluonteis-

13 Kirje 534. Nainen, 45 v, Lahti.

14 Kirje 150. Nainen, 51 v, Helsinki.

15 Kirje 31. Nainen, 48 v, Varsinais-Suomi.

12 Kirje 133. Nainen, 20 v, Jyväskylä.

sia” kuin naiset, ja siksi heille tulee sallia suuremmat vapaudet kuin naisille (Elmgren-Heinonen 1955, 442). Käytöskirjan ohjeet kuvaavat hyvin moraalista suhtautumista naisten tupakointiin. Tapa oli jo yleistynyt sen verran, että se tuli sallia, mutta kuitenkin yleisillä paikoilla tupakointi nähtiin rumana tapana ja epäsovinnaisena käytöksenä naisille. Tupakointi oli hyväksyttävää vain kotona, kun muut eivät olleet todistamassa tilannetta, ja julkisilla paikoilla tupakointia tuli ehdottomasti välttää. Yleisillä paikoilla sallittu polttaminen oli rajattu muutama tilaan. Kirjan mukaan nainen sai polttaa ”jopa” puiston penkillä (mt. 445).

Naisten kirjeistä, joissa naisten tupakointia paheksutaan ja tupakointia pidetään naisille sopimattomana, ilmenee ennen kaikkea 1950-luvun asenneilmapiiiri. Sen keskeisenä perustana on naisten tupakoinnin vähäisyys. Tuohon aikaan tupakoivia naisia oli Suomessa kymmenisen prosenttia ja miehiä vastaavasti yli 60 prosenttia (Rimpelä 1978). Länsimaista ainakin Englannissa naisten tupakointi oli 1950-luvulla huomattavasti yleisempää kuin Suomessa (Peto & al. 2000), ja amerikkalaisissa elokuvissa myös naisten tupakointia nähtiin usein (Charlesworth & Glantz 2006).

Pidämme todennäköisenä, että tupakoinnin ”sopimattomuus” naisille ei ole Suomessakaan ollut tupakoinnin lopettamiseen johtanut moraalinen syy eikä siihen ole liittynyt tupakointia kriisiyttäviä tekijöitä. Naisten lopettamispäätökseen on ensisijaisesti johtanut jokin muu aikaisemmin mainituista syistä. Naiset, jotka ovat päässeet irti tupakasta muiden syiden takia, ovat kirjeissään tuoneet esiin myös kyseiseen aikaan naisten tupakoinnista vallinneita yleisiä kielteisiä käsityksiä.

Pohdinta ja johtopäätökset

Artikkelissamme olemme analysoineet Alvar Wilskan vuoden 1957 tupakkakyselyyn tulleita vastauksia ja selvittäneet, miksi vastaajat ovat lopettaneet tupakoinnin. Miesten ja naisten vastauksista on eritelty lopettamisen syitä ja tupakointia kriisiyttäviä tekijöitä, joita on tyypitelty kolmeen ryhmään. Aineistosta havaitsemamme lopettamissyynä ovat terveydelliset, moraaliset ja taloudelliset syyt. Olemme vertailleet tekemiämme havaintoja aikakautta koskevaan tutkimuskir-

jallisuuteen ja kolmeen samoja teemoja käsittelevään aikalaiskirjoitukseen.

Vastauksissa esiintyy ambivalentti näkökulma tupakointiin: toisaalta tupakointi nähdään epäterveellisenä ja moraalittomana, toisaalta se nähdään vain nautintoaineena, jota olisi mukava käyttää edelleen, jos vain terveys kestäisi. Sama henkilö edustaa usein molempaa näkemystä.

Aineisto kuvaa hyvin aikaa, jolloin tupakoinnin terveydelliset haitat olivat vähitellen tulemassa väestön tietoisuuteen ja tupakanvastainen kansanterveydellinen rintama oli nousemassa tupakkayhtiöitä ja niiden harjoittamaa markkinointia vastaan. Ensimmäiset laajamittaiset epidemiologiset tutkimukset tupakoinnin yhteydestä keuhkosityöpään ja kuolleisuuteen olivat ilmestyneet, ja lääkärit alkoivat nostaa tupakkaongelmaa julkiseen diskurssiin. Vastassa oli vahva tupakkateollisuus, joka häikäilemättä kielsi tutkimustulokset ja valjasti mainonnan omien tarkoituseriensä hyödyntämiseen.

Kyselyyn vastanneiden henkilöiden kirjeistä löytyykin hyvin eri suuntaisia mielipiteitä tupakan terveyshaitoista; kirjeistä välittyy yhtäältä pelko tupakoinnin aiheuttamasta keuhkosityövästä tai muista sairauksista, toisaalta niissä esiintyy myös tupakan terveyshaittoja vähättelevä diskurssi. Tässä diskurssissa tupakka nähdään nautintoaineena, jonka käyttöä ei ole lopetettu sen takia, että tupakan terveyshaitat ovat nousseet keskusteluun, vaan siksi, että tupakoinnista on aiheutunut ikäviä oireita. Monet mainitsevat, että polttaisivat tupakkaa edelleen, jos vain olisivat terveitä. Kirjeissä ilmenee myös uskomus siitä, että jos polttaa vain vähän tai ei vedä tupakan savua henkeen, tupakointi ei ole vaarallista. Tämä ajattelutapa on ymmärrettävä, koska tupakan haitallisuudesta vähäisestikin käytettynä ei tuolloin ollut riittävästi tietoa.

Aineistosta nousee esille tupakoinnin lopettamista harkinneiden pelko tupakan aiheuttamista vakavista sairauksista ja oireista, mutta vasta oireiden paheneminen tai muu äkillinen sairaus ja usein siihen liittyvä lääkärin lopettamiskehoitus on johtanut tupakasta luopumiseen. Yksi tämän tutkimuksen keskeisiä havaintoja onkin, että tervettä elämää kuvanneiden tupakkamainosten ilmapiiirissä erityisesti terveyden menettäminen tai sen oleellinen heikentyminen oli saanut hyvin vahvan aseman tupakoinnin lopettamiseen johtaneissa syissä jo 1950-luvulla, vaikka tieteellisiä tutkimuksia tupakoinnin terveysvaaroista oli vielä melko niukasti.

Etenkin miehet korostavat terveyssyitä tupakoinnin lopettamisen taustalla. Yleisesti tupakointia ovat kriisiyttäneet tupakan aiheuttamat oireet, kuten tupakkakäsky, huimaus tai pahoinvointi. Myös naiset kertovat tupakoinnista johtuvista oireista ja siitä, kuinka ne ovat vaikuttaneet lopettamispäätöksen taustalla. Naisilla lopettamisessa korostuivat kuitenkin myös tupakoinnin haitallisuus syntyvälle lapselle ja tupakointiin liittyvät esteettiset seikat – tupakka pilasi ulkonäön ja sai vaatteet ja kodin haisemaan pahalle.

Miehillä taloudelliset syyt vaikuttavat vahvasti lopettamispäätöksen taustalla, ja tupakan kallis hinta nähdään tupakointia kriisiyttävänä tekijänä. Miehet korostavat selkeästi enemmän lopettamisen taloudellisia syitä kuin naiset. Tämä voi johtua miesten asemasta perheen elättäjänä, mutta asiaan voi myös vaikuttaa se, että tupakointi oli miehillä levinnyt jo yleisesti kaikkiin sosioekonomisiin luokkiin.

Vielä 1940-luvulla akateemiset korkeaan sosioekonomiseen asemaan kuuluvat naiset toimivat naisten tupakoinnin suunnannäyttäjinä, ja maaseudun ja työläisnaisten tupakointi oli harvinaista (Rauramo 1943, 9). 1950-luvun lopulla tupakointi oli levinnyt ja oli edelleen leviämässä myös muiden sosiaaliluokkien naisille.

Tupakoinnin aiheuttamasta orjuudesta ja siitä, kuinka vaikeaa tupakasta oli päästä irti, puhuttiin yleisesti 1950-luvulla. Orjuusdiskurssin retoriikka on ajalle ominaista, osin uskonnollista; tupakkaa pidetään paheena. Puhetavalle tyypillistä on tupakan demonisoiminen ja vastuun siirtäminen omasta tupakoinnista tälle orjuuttavalle voimalle. Orjuusdiskurssi korostaa siis henkistä eikä fyysistä riippuvuutta. Kirjeissä monet miehet ja naiset kertovat halun vapautua orjuudesta olleen suurena tekijänä lopettamispäätöksen taustalla. Toisaalta vaikea, luonteenlujutta vaativa riippuvuudesta irti pääsy koetaan sankaruutena.

Useat henkilöt lopettivat tupakoinnin, koska he halusivat toimia hyvänä esimerkkinä. Sekä miehet että naiset korostavat asemaansa vanhempiina, mutta miehillä lopettamiseen on vaikuttanut myös ammatillinen asema esimerkiksi pappina, lääkärinä ja voimistelunopettajana. Osa aineiston

miehistä ja naisista mainitsee tupakan olleen itselleen ylellisyystavara ja mukava ajanviete, josta pystyi kuitenkin helposti luopumaan.

Vielä 1950-luvun lopulla tupakointi oli Suomessa selvästi maskuliininen ilmiö. Naisista vain 13 prosenttia poltti säännöllisesti, kun miesten vastaava luku oli 60 prosentin tienoilla. Keskeinen tämän tutkimuksen havainto on, että erityisesti naisten tupakointiin kohdistui runsaasti moraalissävytteistä paheksuntaa. Moraalinen suhtautuminen naisten tupakointiin on todennäköisesti ollut Suomessa paljon voimakkaampaa kuin muissa länsimaissa, joissa naisten tupakointi oli jo 1950-luvulla paljon yleisempää kuin Suomessa. Monissa aineiston kirjeissä mainittiin naisten tupakoinnin olevan epäsoveliasta, mikä oli vaikuttanut naisten lopettamispäätöksiin.

Tupakoiden moralisointi ja varsinkin naisten tupakoinnin paheksuminen olivat kuitenkin Suomessakin vähenemässä, ja 1960–1970-luvuilla tupakointiin suhtauduttiin yleisesti jopa myönteisemmin kuin 1950-luvulla. Kuitenkin voimakkaasti kasvanut keuhkosyöpien ja sydänsairauksien määrä sekä useat uudet tutkimustulokset tupakan terveyshaitoista herättivät kansanterveydellisen rintaman 1960-luvulla, ja tupakka nousi vähitellen terveyspoliittiseen diskurssiin, mikä lopulta johti tupakkalain säätämiseen vuonna 1976.

Tämän tutkimuksen tärkeä havainto on, että tupakkalain säätämisessä keskeisessä asemassa olleet terveysvaarat tupakoidille itselleen ja myöhemmissä lainsäädäntötoimissa painotetut passiivisen tupakoinnin vaarat muille olivat selkeästi nähtävissä jo Wilskan 1950-luvun lopulla keräämän aineiston kirjeistä, vaikka terveyshaitat eivät vielä silloin johtaneet minkäänlaisiin tupakkapoliittisiin toimenpiteisiin. Terveysyiden ohella myös moraaliset ja omaan talouteen vaikuttavat tekijät olivat keskeisesti tupakoinnin lopettamisen taustalla, mutta ehkä kaiken kaikkiaan kuitenkin vähemmän merkityksellisinä kuin terveyteen liittyvät tekijät. Useista Wilskan saamista kirjeistä kumpuaa myös tyytyväisyys tupakoinnin lopettamisesta, ja vastaajat mainitsevat olevansa terveempiä ja onnellisempia ilman tupakkaa – tupakasta johtuva orjuus oli selätetty.

KIRJALLISUUS

Alkuperäislähteet

Alvar Wilskan tupakka-aineisto vuodelta 1957: Kirjeet, yhteenvedot ja oheismateriaali. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.

Lähdekirjallisuus

Elmgren-Heinonen, Tuomi: Käytöksen kultainen kirja. 2.painos. Helsinki: WSOY, 1955.

Rauramo, Mauno: Tupakka ja nainen. Suomen lääkäriliiton aikakauslehti (1943): 8–17.

Tutkimuskirjallisuus

Aurejärvi, Erkki: Erään murhan anatomia. Suomalaisen tupakkatuomio. Helsinki: WSOY, 2004.

Charlesworth, Annemarie & Glantz, Stanton A: Tobacco and the movie industry. *Clinics in Occupational and Environmental Medicine* 5 (2006):1, 73–84.

Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija: Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura, 2006.

Hakkarainen, Pekka: Tupakka – Nautinnosta ongelmaksi. Helsinki: Vastapaino, 2000.

Heloma, Antero & Helakorpi, Satu & Danielsson Petri & Vartiainen, Erkki & Puska, Pekka: Suomen tupakkapolitiikka ja -lainsäädäntö – kehitys vuodesta 1976 nykypäivään. Teoksessa Heloma, Antero & Ollila, Hanna & Danielsson, Petri & Sandström, Patrick & Vakkuri, Johanna (toim.): Kohi savutonta Suomea. Tupakoinnin ja tupakkapolitiikan muutokset. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 2012.

Kalela, Jorma: Historiantutkimus ja historia. Helsinki: Gaudeamus, 2000.

Katainen, Anu: Tupakka, luokka ja terveyskäyttäytymisen ongelma. Väitöskirja. Helsinki: Helsingin yliopisto, sosiaalitieteiden laitos, 2011.

Leppo, Kimmo & Vertio, Harri: Smoking control in Finland: A case study in policy formulation and

implementation. *Health Promotion* 1 (1986):1, 5–16.

Lopez, Alan D & Collishaw, Neil E & Piha, Tapani: A descriptive model of the cigarette epidemic in developed countries. *Tobacco Control* 3 (1994):3, 242–247.

Peto, Richard & Darby, Sarah & Deo, Harz & Silcocks, Paul & Whitley, Elise & Doll, Richard: Smoking, smoking cessation, and lung cancer in the UK since 1950: combination of national statistics with two case-control studies. *BMJ* 321 (2000): 323–329.

Piispa, Matti: Tupakan kulttuuriset merkitykset ja niihin vaikuttaminen. Julkaisuja, sarja A87/1995. Tampere: Tampereen yliopisto, tiedotusopin laitos, 1995.

Puska, Pekka: Alvar Wilska, suomalaisen kansanterveystyön pioneeri edellä aikaansa. Pekka Puskan julkaisuja ja esityksiä. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos 2011. <http://www.thl.fi/thl-client/pdfs/cdc24996-728c-4b76-a6da-baec5875a715>. (luettu 30.3.2012)

Rahkonen, Ossi: Miksi Suomen naiset eivät ole oppineet tupakoimaan? *Alkoholipolitiikka* 54 (1989): 4, 178–187.

Rimpelä, Matti: Aikuisväestön tupakointitapojen muutosten seuranta. Katsaus Suomen Gallup Oy:n toteuttamien kyselytutkimusten tuloksiin ja seurantajärjestelmän kehittämiseen. *Sosiaalilääketieteellinen Aikakauslehti* 15 (1978): 112–123.

Salo, Merja: Nautinnon, vaaran ja varoituksen merkit. Vertaileva tutkimus Suomessa julkaistun painetun savukemainonnan ja tupakan vastapropagandan kuvista ja kuvasisällöistä vuosina 1870–1996. Väitöskirja. Helsinki: Taideteollinen korkeakoulu, 1997.

Schivelbusch, Wolfgang: Nautintoaineiden kulttuurihistoria. Helsinki: Otava, 1986.

SUMMARY

Kaisa Lenkkeri & Antero Heloma & Pekka Hakkarainen: Enslaved by tobacco: a sociohistorical analysis of ex-smokers' views on giving up smoking in the 1950s (Tupakan orjat. Tupakoiijien käsitykset tupakoinnin lopettamisesta 1950-luvun Suomessa sosiaalishistoriallisen aineiston valossa)

This article is based on a dataset collected in 1957 by Professor Alvar Wilska, who placed advertisements in newspapers to learn about smokers' attitudes towards smoking and quitting. Specifically, Professor Wilska's questions concerned smoking status, age at onset of smoking, health symptoms caused by smoking, and reasons for giving up. The dataset comprises 45 letters from women and 529 letters from men.

This is the first study to use the Wilska dataset. In this study we have analysed 35 of the letters sent in by women and randomly selected a sample of 85 letters from men. These letters represent respondents from various age groups and socioeconomic backgrounds. Nearly four-fifths of all respondents say they have given up smoking. Continuing smokers are excluded from the analysis.

In addition to the original Wilska data, we use three literary sources from the period between 1943 and 1963 to describe contemporary attitudes towards smoking. Apart from investigating the reasons for giving up, we have studied critical factors involved in the process of quitting.

In the original data, we identified three main reasons for quitting: health, moral and financial reasons. Men tend to stress the financial aspect, reflecting the dominance of men as family breadwinners at that time. However even some women point out that

smoking is a waste of money, given the high price of cigarettes. As one woman put it: "I could have spent my money on something nicer."

Many respondents refer to health reasons. Research results highlighting the associations of smoking with lung cancer began to appear in the early 1950s. Adverse health effects are the main reason why men say they have decided to give up, but these effects are also often mentioned by women. Some report having given up smoking after a sudden illness. Men say they have been advised by their doctor to quit more often than women do.

Both men and women refer in their replies to moral reasons. They refer to feeling enslaved by tobacco. Setting an example for the family and having children were also mentioned as important reasons for quitting, particularly by women. In the 1950s it was commonplace for people to smoke indoors at home, and some men mention the nuisance caused by tobacco smoke to women and children, even though the dangers of passive smoking at that time were still unknown. Even clergymen, doctors and PE teachers felt they were setting a bad example if they smoked.

In 1950s Finland, smoking was not at all as widespread among women as in many other Western European countries, and tobacco was often regarded as unsuitable or unaesthetic for women, even by women themselves. Although many respondents referred to moral and financial aspects, we conclude that health was the main reason for giving up smoking both among men and women as early as the 1950s.

Keywords: Ex-smokers attitudes, Finland, 1950s, reasons for quitting